

## ПРОБЛЕМА ДВОСКЛАДНОСТІ / ОДНОСКЛАДНОСТІ РЕЧЕНЬ З ПРЕДИКАТИВАМИ НА *-НО*, *-ТО* В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

**Оксана Корпало**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;  
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;  
тел.: +380 (342) 59-60-63*

*У статті йдеться про предикативні форми на *-но*, *-то*, навколо яких у слов'янській лінгвістиці до сьогодні тривають дискусії. Зокрема, в україністиці суперечливими є питання доцільності / недоцільності вживання речень із дієслівними формами на *-но*, *-то*, їх пасивності, структури та синонімії з іншими синтаксичними конструкціями. Натомість у польському мовознавстві найбільш суперечливими є питання підметовості / безпідметовості цих конструкцій, їх суб'єктності чи безсуб'єктності. Мета статті – дослідити семантичну специфіку суб'єкта в реченнях з предикативними формами на *-но*, *-то* в українській і польській мові, виявити мовні засоби, завдяки яким досягається очікуваний комунікативно-стилістичний ефект. З'ясовано, що суб'єкту в таких реченнях властива обов'язкова належність до категорії людей, неозначеність, спричинена прямим або опосередкованим відношенням дії до множини суб'єктів-осіб.*

**Ключові слова:** *предикативні форми на *-но*, *-то*, суб'єкт, неозначеність.*

Структурно-граматична двоскладність є типовою моделлю речення в аналітичних мовах, зокрема в українській і польській. Тобто основна ознака речення – предикативність – передбачає наявність двох основних компонентів: на формально-граматичному рівні це підмет і присудок. Відсутність будь-якого з них означає, що предикативність цілком сконцентровується в семантичних і граматичних властивостях одного, т.зв. головного члена.

В україністиці за лінгвістичною традицією розрізняють двоскладні та односкладні речення. У польському мовознавстві теорія односкладного речення не набула поширення. У сучасних граматиках частіше використовують термін „безпідметові речення” („*zdanie bezpodmiotowe*”), вважаючи такими речення, в яких немає підмета і його неможливо доміслити ані завдяки формі присудка, ані завдяки контексту. Відсутність в українських і польських реченнях на *-но*, *-то* імені в називному відмі-

нку (канонічного підмета) дало підстави вважати їх безособовими в українській мові і безпідметовими у польській.

Специфіка речень з предикативами на *-но*, *-то* у польській мові чітко виявляється на тлі відповідних українських конструкцій, які, за спостереженнями І. Кононенка, «набули більшого поширення у польській мові порівняно з українською» [3, с. 533].

Питання походження, функціонування, структури, синоніміки з іншими синтаксичними конструкціями предикативних форм на *-но*, *-то* неодноразово були предметом розгляду в працях багатьох мовознавців минулого та сьогодення, зокрема О. Потебні, Є. Тимченка, О. Курило, Ю. Шевельова, Л. Булаховського, В. Русанівського, М. Плющ, С. Єрмоленко, К. Городенської, О. Лаврінець та ін. – в україністиці; З. Салоні, А. Дороса, А. Вежбіцької, Т. Ріттель, О. Волінської, Д. Вечорек, М. Марцянік та ін. – у полоністиці. Проте й досі в сучасній лінгвістиці навколо багатьох питань щодо названого об'єкта дослідження тривають дискусії. Так, «в українському мовознавстві з дієприкметниковими предикативами на *-но-то* пов'язані три основні проблеми: 1) чи можуть уживатися при них допоміжні дієслова *було*, *буде*, тобто яке їх часове значення; 2) чи може вживатися при них орудний дійової особи, тобто чи мають вони ознаки пасивності; 3) чи виражають вони наслідок тільки людської діяльності, тобто чи можуть вони позначати явища природи. Навколо цих питань у свій час точилася гостра полеміка й боротьба» [5, с. 205-206], а деякі з них, зокрема питання про нормативність конструкцій із суб'єктним компонентом у формі орудного відмінка, є дискусійними донині.

У польському мовознавстві такі проблеми відсутні, оскільки речення з безособовими формами на *-но*, *-то* орієнтовані лише на минулий час (в українській – на минулий і майбутній) і тому не вживаються з дієслівними зв'язками; виражають вони тільки наслідок людської діяльності, а пасивність дії передається у польській мові конструкціями з пасивними дієприкметниками, пор., наприклад: *Поле поорано. Поле було поорано. Поле буде поорано – Pole zaorane. Pole było zaorane. Pole będzie zaorane* або й двоскладними реченнями, як-от: *Градом побито посіви – Grad zniszczył rośliny/uprawy* або *Uprawy zostały zniszczone gradem*. Натомість дискусійним є питання про безпідметовість конструкцій із предикативними формами на *-но*, *-то*. Так, А. Вежбіцька у відомій праці „Czy istnieją zdania bezpodmiotowe?” вважає, що «в конструкціях типу *Mówiono, Szyto* підмет може бути прихований („ukryty”) у кінцевому форманті („w końcówce”) дієслова, оскільки форми на *-но*, *-то* виключають існування при них якого-небудь іншого підмета» [14, с. 186]. На думку М. Марцянік, відсутність підмета, т. зв. постійний нуль (*zero stałe*), в реченнях з формами на *-но*, *-то* є облігаторним явищем головно з формального погляду, однак ці форми «с е м а н т и ч н о (виділення наше. – О.

К.) мають категорію особи, яку на підставі самої форми не можна конкретно визначити» [9, с. 137]. Семантично особовими вважає такі речення і З. Салоні, вказуючи, однак, на неокресленість особи, тому що мовець або не знає виконавця дії, або не хоче його називати [11, с. 75]. Зважаючи на потребу послідовного потрактування мовного представлення семантико-синтаксичних категорій із позицій сучасної граматичної науки, **актуальним** є ґрунтовний аналіз речень з дієслівними предикатами, адже саме вони є панівними у слов'янських мовах.

**Мета** статті – з'ясувати семантичну специфіку та мовну репрезентацію суб'єкта в реченнях з предикативними формами на *-но*, *-то* в українській і польській мові; виявити семантико-комунікативні наміри мовця і ті мовні засоби, завдяки яким досягається очікуваний комунікативно-стилістичний ефект. Форми на *-но*, *-то* – «явище багатоаспектне, де власне синтаксична проблематика схрещується з морфологічною, граматико-семантичною й лексико-семантичною» [2, с. 1]. Різноплановість опису спричинила й варіантність термінів. Залежно від типу мотиваційної ознаки вирізняють:

- терміни, які лише фіксують наявність цього граматичного явища: *formy na -no, -to* (О. Wolińska); *незмінні форми на -но, -то* (А. Мойсієнко);

- терміни, які вказують на зв'язок форм на *-но*, *-то* з дієсловом: *czasowniki zakończone na -no, -to* (І. Пłociennik); *verbum infinitum na -no, -to* (Т. Rittel); *незмінні предикативні дієприкметникові форми або предикативні пасивні дієприкметники на -но, -то* (В. Русанівський);

- терміни, що визначають їх синтаксичну функцію та вказують на особливості речень, до складу яких входять ці форми: *konstrukcje bezosobowe* (А. Doros), *bezosobniki* (З. Saloni, М. Marcjanik); *речення з предикативами на -но, -то* (Н. Гуйванюк); *безособові речення з неозначуваням або усуненим виконувачем дії* (П. Дудик).

Відомо, що присудкова форма на *-но*, *-то* історично становить закам'янілу нечленну форму середнього роду пасивного дієприкметника минулого часу. Первісним значенням цієї форми, як слід думати, було відображення дії в минулому часі [4, с. 64-65]. На відміну від української, де форми на *-но*, *-то* від дієслів недоконаного виду утворюються обмежено («вони вживаються переважно в розмовному мовленні та в усній народній творчості, вказуючи на повторюваність дії в минулому» [1, с. 290-291] на зразок *казано, говорено, їжджено*), для польської мови типовими є форми як доконаного, так і недоконаного виду, пор.: *zamknąć – zamknięto; zrobić – zrobiono, pisać – pisano; kochać – kochano; nieść – niesiono*). Напр.: *Pamflety i bzdurne dokumenty **pisano i publikowano** cichcem nawet w akademii oxenfurckiej* (А. Sapkowski).

Предикативи на *-но*, *-то* зберігають успадковану ще від дієприкметників властивість – виражати наслідки людської діяльності. Саме цю

властивість (як єдину) зберегла польська мова. Дослідники-полоністи акцентують на тому, що такі речення можна інтерпретувати лише як такі, що «містять квантор екзистенціальності» [13, с. 51], що виконавцем дії може бути лише людина або група осіб [9, с. 137], що завжди існує хтось, хто це зробив [11, с. 89]. Так, речення *Okno otwarto* має тільки одне значення: якась людина (а не вітер, не кішка, не гілка і т.п.) відчинили вікно. Тоді як в українській мові можливі три типи значень у реченні *Вікно відчинено*: дію виконала людина (*Мама зачинила вікно*); дію виконала якась істота (не людина) або неістота (*Вітер зачинив вікно*); дія відбулася самовільно (*Вікно зачинилося*). Але в будь-якому випадку в обох мовах такі конструкції з огляду на їх семантику не є безособовими.

А. Вєжбіцька вважає, що діячем може бути «тільки особа, яка не бере участі в акті порозуміння» [14, с. 186], тобто 3-я особа. На думку М. Марцянік, категорію особи на підставі самої форми не можна конкретно визначити, але можна окреслити принаймні в такий спосіб: *не я, не ми, але ти, ви, вони*. Мовець (*nadawca komunikatu językowego*) включений з переліку можливих виконавців дії [9, с. 137], але ними можуть бути 2-а або/і 3-я особи. Найглибший аналіз таких конструкцій зробила Т. Ріттель [10, с. 85-102]. Аналізуючи функції категорії особи в польській мові, вчена не проводить межі між узагальненістю та неозначеністю особи, називаючи її особою узагальнено-неозначеною (*osoba uogólniona nieokreślona*), однак визначає типи таких осіб і засоби їх вираження.

Предикативні форми на *-no*, *-to* (у термінології вченої – *verbum infinitum* на *-no*, *-to*) Т. Ріттель поділяє за ступенем вияву неозначеності на три групи: а) односкладні речення з особою, що невідома тільки слухачеві на зразок: *Przy pierwszej lepszej wpadce **zrobiono** by mi w domu kipsisz* (М. Sokołowski); б) речення з особою, яка невідома ні мовцеві, ні слухачеві, але не узагальнена, на кшталт: *Michał jest obrońcą, ale na ogół **malowano** go z mieczem* (М. Saramonowicz); в) речення з особою анонімною, напр.: *Kiedy **wprowadzono** religię do szkoły, byłam w trzeciej czy czwartej klasie* (К. Dunin) [10, с. 91-92]. Конструкції третього типу, на думку Т. Ріттель, мають найвищий ступінь неозначеності, їх «навіть вважають своєрідними польськими ідіомами» [10, с. 92]. Вони часто вживаються в офіційно-діловому стилі (за іронічним зауваженням М. Раковського, коли «влада послуговується формулюваннями на зразок: **Dopuszczono do przekroczenia programu inwestycyjnego; Przekroczono fundusz płac** ітп., у суспільстві виникає переконання, що там, «нагорі», хтось прагне приховати власну відповідальність за свої вчинки» [цит. за: 10, с. 92]). В окрему групу Т. Ріттель виділяє речення, в яких форми на *-no*, *-to* стосуються самого мовця, і називає таку особу прихованою (*ukrytą*) [10, с. 93], наприклад: *W części wprowadzającej badania*

*wyjaśniono formowanie języka ukraińskiego i polskiego, właściwości dialektów, specyfikę narodowo-językowego obrazu świata obu narodów* (І. Кононенко). Відповідні приклади маємо і в українській мові, напр.: У першому розділі **розглянуто** теоретичні проблеми цього явища. Речення з прихованим суб'єктом дії використовуються здебільшого в науковому стилі як спеціальний прийом автора, спрямований на те, щоб не виділяти себе з-поміж своїх читачів чи слухачів.

В українському мовознавстві відомий поділ конструкцій на *-но*, *-то* на дві групи: з неозначеним виконувачем дії (що робить можливим поставити запитання *ким?*) і речення з усуненим суб'єктом дії (вони менш активні і «не допускають питання *ким?*, бо в них ідеться або про безсуб'єктне джерело дії, або про неконкретизовані явища соціального порядку» [8, с. 251]). Пор.: *Хай слово **мовлено** інакше – та суть в нім наша зостається* (П. Тичина) і *Небо **захмарено**, осінню віє* (О. Олесь). У другому реченні позначається дія, не зумовлена людською волею. Такого типу речень немає у польській мові, оскільки пасивність дії передається конструкціями з пасивними дієприкметниками.

Дослідники, відзначаючи структурну схожість речень з формами на *-но*, *-то* в обох мовах, водночас вказують і на відмінності. Так, якщо українській мові притаманні одночленні (*Добре **зіграно**. **Вирішено***), двочленні (*Каву **випито**. **Завдання виконано***) і тричленні (*Кочубеїха німела від спокою дочки гірше, ніж від страху – ким це – Богом чи сатаною **спіслано** на Мотрю ту облудну віру у волю цього тричі проклятого краю* (Р. Іваничук)) моделі цих конструкцій, то для польської мови типовими є лише двочленні структури на зразок: *Na zebraniu **uchwalono** rezolucje. Kawę **podano***. Тільки в діалогах, як репліки-відповіді, трапляються одночленні структури, напр.: – *Zadanie **wykonano?*** – ***Wykonano***. На думку Д. Вечорек, «українська мова пішла далі, ніж польська, по шляху відособлення від інших слов'янських мов: вона дістала можливість уведення в двочленну каузативну модель третього члена – агентивного додатка», у той час як польській мові така модель «в її суб'єктному варіанті невідома...» [13, с. 44-45]. Одну з причин відсутності суб'єктного члена в таких конструкціях Д. Вечорек убачає в тому, що суб'єкт може бути відомий з найближчого контексту і тоді його повтор стає зайвим [13, с. 49], наприклад: *Podczas ostatniej wizyty u dentysty **zaplombę kazano** mi sporo zapłacić* (J. Aleksandrowicz), тобто, очевидно, – *dentysta **kazał***.

Суб'єкт імпліцитно міститься в самій перфектній конструкції. А Вежбіцька, наприклад, називає морфеми на *-но*, *-то* складеними елементами в тому сенсі, що вони одночасно акумулюють значення способу, часу і особи (що для флексійних мов є звичним явищем). Тому, робить висновок дослідниця, в конструкції з *-но*, *-то* жодного агенса вставити неможливо, оскільки ця позиція вже зайнята [14, с. 185]. У таких

випадках суб'єкт мислиться як неозначена кількість осіб, що займаються певним видом діяльності, напр.: **Zlikwidowano** *węgierskie szkoły, skonfiskowano majątki, przeprowadzono* etniczne czystki (W. Maziarski) – тобто *Państwo zlikwidowało, skonfiskowało*.

Синтаксисти неодноразово підкреслювали нейтральність форм на -но, -то щодо числа і роду суб'єкта дії [15, с. 68, с. 71], як-от із речення на зразок *Człowiek, z którego zrobiono kalekę, ma dużo trudniej* (Т. Konatkowski) неможливо точно зрозуміти, хто є виконавцем дії: *ktos zrobił* чи *oni zrobili*; *zrobił, zrobiła* чи *one zrobiły*. У деяких випадках підказку маємо в контексті, наприклад: *Ile lat temu napisano „Boska komedia”, a nic w niej jakoś ulepszyć nie można* (W. Krzemiński); *Piero malował i tak, i tak, ale był to już czas przełomu w wynalezieniu farb olejnych i coraz częściej nimi malowano* (А. Kapelański). Зрозуміло, що в першому реченні йдеться про всесвітньо відомого Данте Аліг'єрі, а в другому – про маловідомого, але конкретного П'єро.

М. Марцянік протиставляє речення з предикативними формами на -но, -то конструкціям на кшталт *mówią*, оскільки перші з них орієнтовані на минулий час, а другі – на теперішній. Крім того, трансформації зі спробою включення в них виконавця дії виглядають, на думку дослідниці, так: *«mówiono =mówiłeś ty, wy, oni; mówią (mówiło się) = mówiszty, wy, onilubmówiszty, wy, oni łączniezenną, znami»* [9, с. 137]. Тобто конструкції з формами на -но, -то передають неозначеність суб'єкта дії, а форми із *się* – його узагальненість.

Знахідний відмінок (або родовий відмінок при запереченні) є обов'язковим як в українській, так і в польській мові при більшості предикативів на -но, -то, що утворені від перехідних дієслів. Знахідний відмінок виконує «ускладнену семантико-синтаксичну функцію об'єктного суб'єкта» [1, с. 69], наприклад: *За що ж тебе, світе-брате, в своїй добрій, теплій хаті оковано, омурано (премудрого одурено), багрянцями накрито і розп'ятієм добито?* (Т. Шевченко); *Z wami: ja i te słowo. Tu jest źle. A mnie skrzydeł strzelistych niedano, Był mógł ku niebu wzbić się. Ręce moje związane, usta me zalano, Zatruto moje życie* (J. Siedlecka). У польській мові типовою є відсутність знахідного відмінка при предикативах від неперехідних дієслів. У таких реченнях звичайно вказуються а) місце: *W jednych krajach chodzono w łapciach, w drugich już jeżdżono w samochodach* (Е. Skalski); б) час: *W drugie święto Wielkiej Nocy chodzono z gaiczką ustrojonym we wstążki i śpiewano: «Zielony gaiczek, pięknie wystrojony»* (D. Zalega); в) місце і спосіб: *A po Warszawie już głośno mówiono o wojdówkach - i moda noszenia lasek z prostych, grabowych prętów stała się nakazem chwili wśród burzliwej; patriotycznie nastrojonej młodzieży akademickiej...* (L. Kruczkowski). Може вживатися орудний засобу разом обставинами часу, місця і способу дії (*Czasem*

*konno lub powozami jeżdżono do lasu* (Т. Dołęga-Mostowicz), що теж вказують на можливість діяча [6, с. 210].

Без знахідного відмінка можуть бути і речення з предикативами на *-но, -то*, утвореними від перехідних дієслів. У такому разі потенційного виконавця дії підказує локативний член, наприклад: *Cezary, jak zdecydowano wdomu, miał pojechać do dużego miasta, najlepiej do Troyes, i tam szukać pracy* (М. Jarosz); *O samozwańczym rządzie komunistycznym na pierwszym skrawku wyzwolonej ziemi polskiej, kraju, do którego nie będą już należały południowo-wschodnie kresy, bo tak uzgodniono w Teheranie, z Wilnem i moim rodzinnym Lwowem, o rumowisku, w jakie zamieniono Warszawę...* (А. Czycibor-Piotrowski), тобто вирішено (*zdecydowano*) тим чи тими, хто живе в будинку; узгоджено (*uzgodniono*) тими, хто приймав рішення в Тегерані тощо.

На позицію суб'єкта може вказувати конструкція займенник у родовому відмінку з прийменником у в українській і польській мовах, якот у реченнях: *Для цього впроваджено у нас низку обмежень*; *W tym celu uruchomiono u nich specjalny formularz* (К. Gontarek).

«У всіх наведених прикладах предикативи на *-но, -то* зберігають давню властивість, успадковану ще від дієприкметників, показувати наслідки людської дії. Тому вони синонімічні неозначено-особовим конструкціям, що припускають якийсь неозначений суб'єкт» [5, с. 208]. Пор.: *Єпископа закинуто в темницю* (Л. Українка) – *Єпископа закинули в темницю*.

Таким чином, речення з предикативами на *-но, -то* лише через відсутність підметів доводиться визнавати граматично безпідметовими конструкціями. Однак з семантичного погляду вони завжди двокомпонентні, бо мають суб'єктно-об'єктний член у знахідному відмінку, хоча він може бути і не виражений, імпліцитний. Речення з предикативними формами на *-но, -то*, де суб'єкт не експлікований окремою лексемою, виразно відтворюючи дію не в процесі, а в її результаті, все ж містять вказівку на виконавця / виконавців дії завдяки контексту. Зважаючи на вищесказане, слід визнати, що розмежування односкладності та двоскладності можливе лише на рівні формально-граматичної структури, тому що з власне семантичного боку речення з предикатами на *-но, -то* завжди двоскладні.

### Література

1. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 217-298.
2. Затовканюк М. До характеристики українських конструкцій типу «козаченька вбито» // *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*. Praha, 1984. R. 53. – S. 1-11.

3. Кононенко І. В. Українська та польська мови: контрастивне дослідження. Warszawa: WUW, 2012. 808 с.
4. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / За ред. Л. А. Булаховського. К.: Радянська школа, 1951. Т. 2. 408 с.
5. Плющ М. Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. К.: Вища школа, 1986. 175 с.
6. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. К.: Вища школа, 1994. 670 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. К.: Наукова думка, 1969. 583 с.
8. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис. К.: Наукова думка, 1972. 515 с.
9. Marcjanik M. Zdania jednoczłonowe werbalne w języku polskim i rosyjskim (na materiale powieści Jana Parandowskiego „Niebo w płomieniach” i jej rosyjskiego przekładu E. Łysienki). Filologia rosyjska, 1985. Z. 4. Zielona Góra: Wyższa szkoła pedagogiczna. Studia i materiały XVII – S. 133-139.
10. Rittel T. Kategoria osoby w polskim zdaniu. Warszawa – Kraków: PWN, 1985. 320 s.
11. Saloni Z. Cechy składniowe polskiego czasownika. Wrocław, 1976. 156 s.
12. Słownik wiedzy o języku. Warszawa – Bielsko-Biała, 2008. 326 s.
13. Wiczorek D. Ukraiński pierfiect na -no, -to na fonie polskiego pierfiecta. Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. 115 s.
14. Wierzbicka A. Czy istnieją zdania bezpodmiotowe? // Język Polski. Zeszyt 46. № 3. S.177-196.
15. Wolińska O. Konstrukcje bezmianownikowe we współczesnej polszczyźnie. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1978. 145 s.

**THE PROBLEM OF DIPLEXITY / SINGLE-COMPLEXITY  
OF SENTENCES WITH PREDICTIONS ON -NO, AND -TO  
IN UKRAINIAN AND POLISH LANGUAGES**

**Oksana Korpalo**

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;  
76015, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 5;  
ph. + 380 (342) 59-60-63*

*The article deals with the predicative forms with -no, -to endings, which have been vigorously discussed in the history of the Slavic linguistics. Particularly, in the Ukrainian linguistics the contradictory are the questions the necessity or nonnecessity to use sentences with verb forms ending in -no, -to,*

*the questions of their passivity, structure, and synonyms with other syntactical constructions. Instead, in the Polish linguistics most controversial is the question of their subjectivity or non- subjectivity. The aim of this study find out the specifics of semantic subject in sentences with the predicative forms with -no, -to endings in the Polish language, identify the Klinguistic means by which achieved the expected communicative stylistic effect. The main idea of the article is identify the characteristics of the subject which is characterized by possesses a compulsory belonging to the category of person as well as indefiniteness which is caused by direct or indirect action relations to the personal subject set. It was set up that subject indefiniteness is shown up differently due to the character of the noted actions and speaker's communicative tasks. Sentences with predicative forms with -no, -to endings, where the subject does not explicate with separate lexeme contains a reference to performers action thanks to the context.*

**Key words:** *predicative forms with -no, -to endings, subject, indefiniteness.*